

УДК 349.6:

[https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-12\(22\)-406-415](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-12(22)-406-415)

Пашко Юлія Едуардівна аспірант кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права ім. князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0001-3083-9304>

РОЗВИТОК ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ: ЕКСПЕРИМЕНТ, ЯКИЙ НЕ ДАВ БАЖАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Анотація. У науковій статті встановлено, що реформи у системі земельних правовідносин які було проведено в Радянському Союзі. В переважній більшості країн світу як і в Радянському Союзі питання земельних правовідносин мало досить важливе значення. Проте в переважній більшості країн землі було розподілено між особами які їх обробляли. В Радянському Союзі було вперше в історії людства зроблена спроба усупільнення землі і створення колективних господарств, які мали її обробляти.

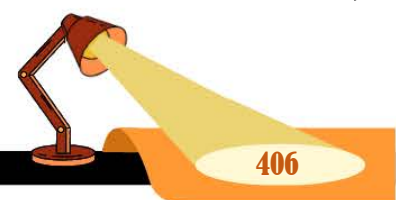
Зазначений експеримент призвів до виникнення голоду на окремих територіях та досить низькі результати щодо вироблення сільськогосподарської продукції. Нормативне забезпечення зазначених змін було підготовлене в переважній більшості на політичному ніж на економічному фундаменті. Комунисти ставили питання виховання нової людини, яка б не намагалася працювати на себе і вирощувати сільськогосподарську продукцію.

У статті проаналізовано процес виникнення нових земельних правовідносин та їх основні недоліки. Підкреслено, що більшість нормативних документів, які приймалися стосовно землі в Україні та в Радянському Союзі диктувалися політичними а не економічними мотивами.

Окремим політичним експериментом стала організація колгоспів, яка супроводжувалася репресіями проти селян, які активно працювали на своїх земельних ділянках. До кінця 30 років минулого сторіччя майже всі селяни були залучені у колгоспи та радгоспи. Залишилися лише окремі особи, які займалися сільськогосподарською діяльністю.

Разом з тим в сільському господарстві виникали кризові явища, які призводили до мільйонів жертв. Для прикладу можна навести голодомор 1932-1933 років, голод у 1946-1947 роках. Однієї з головних причин можна вважати те, що колгоспники не були зацікавлені у результатах своєї роботи. Вони вважали, що якщо земля їм не належить той обробляти її треба тільки за наказами та погрозами.

Питання приватного землеволодіння не вирішувалося у більшості нормативних актів, які приймалися органами державної влади.

Тільки після 1990 року і прийняття Земельного кодексу УРСР було вирішене питання щодо приватного землеволодіння.

Здійснено висновок, що експеримент, який проводили комуністи не дав відповідних результатів, але певною мірою відучив сільське населення від роботи в сільському господарстві.

Ключові слова: володіння землею, користування землею, колгосп, радгосп, реформи у сільському господарстві, адміністративно-правове регулювання, криза у сільському господарстві, нормативно-правові акти, земельний кодекс.

Pashko Yulia Eduardivna Postgraduate Student, Department of Law Enforcement and Anti-Corruption Activities, Prince Volodymyr the Great Educational and Scientific Institute of Law, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0001-3083-9304>

DEVELOPMENT OF LAND LEGISLATION IN THE SOVIET UNION: AN EXPERIMENT THAT DID NOT PRODUCE THE DESIRED RESULTS

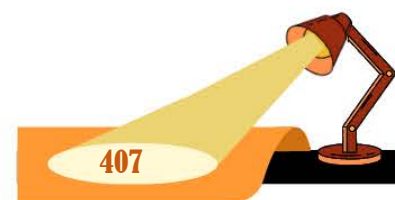
Abstract. The scientific article establishes that the reforms in the system of land legal relations were carried out in the Soviet Union. In the vast majority of countries of the world, as well as in the Soviet Union, the issue of land legal relations was of considerable importance. However, in the vast majority of countries, the land was distributed among the persons who cultivated it. In the Soviet Union, for the first time in the history of mankind, an attempt was made to socialize the land and create collective farms that were to cultivate it.

This experiment led to famine in certain territories and rather low results in the production of agricultural products. The regulatory support for these changes was prepared in the vast majority on a political rather than an economic foundation. The communists raised the issue of educating a new person who would not try to work for himself and grow agricultural products.

The article analyzes the process of the emergence of new land legal relations and their main shortcomings. It is emphasized that most of the regulatory documents adopted regarding land in Ukraine and the Soviet Union were dictated by political rather than economic motives.

A separate political experiment was the organization of collective farms, which was accompanied by repressions against peasants who actively worked on their land plots. By the end of the 30s of the last century, almost all peasants were involved in collective farms and state farms. Only a few individuals remained who were engaged in agricultural activities.

At the same time, crises arose in agriculture, which led to millions of victims. For example, the famine of 1932-1933, the famine of 1946-1947. One of the main reasons can be considered that collective farmers were not interested in the results of their work.

They believed that if the land did not belong to them, then it should be cultivated only by orders and threats.

The issue of private land ownership was not resolved in most regulatory acts adopted by state authorities.

Only after 1990 and the adoption of the Land Code of the Ukrainian SSR was the issue of private land ownership resolved.

It was concluded that the experiment conducted by the communists did not yield the appropriate results, but to some extent weaned the rural population from working in agriculture.

Keywords: land ownership, land use, collective farm, state farm, reforms in agriculture, administrative and legal regulation, crisis in agriculture, regulatory and legal acts, land code.

Постановка проблеми. Земельні питання турбували людство з давніх часів. Вони склалися з двох блоків володіння землею та її використання для вироблення сільськогосподарської продукції. В переважній більшості держав на сьогодні землі вважаються загальнодержавною власністю, проте вони надаються у приватне володіння і використання. Після жовтневої революції комуністи вирішили, що земля повинна бути надана селянам, проте одразу зрозуміли, що приватне землеволодіння є базою для відновлення так званих дрібнобуржуазних правовідносин. Тому виникла думка про об'єднання селян у колективні господарства (колгоспи). Зазначений експеримент, який намагалися використовувати і після Радянського Союзу деякі країни не дав бажаних результатів.

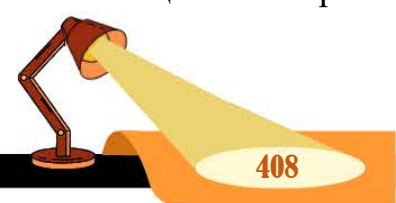
Селяни за час існування колгоспів перестали ставитися до земельних ділянок так як це було до утворення колгоспів, тому виникали періодичні кризи, голодомор, який був організований верхівкою політичної влади також призвів до зниження ефективності аграрного сектору економіки. Навіть до кінця існування Радянського Союзу не було прийнято рішення про перерозподіл земельних ділянок та надання їх у приватну власність.

Зазначене питання не розглядалося у науковій літературі з погляду відлучення селян від землі та зміни психології поколінь сільського населення в Україні

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою статті є певний спектр наукових і законодавчих джерел. Основними з них є закони та законопроекти, які приймалися органами державної влади у період Радянського Союзу та інші нормативно-правові акти.

У статті проаналізовано праці окремих дослідників, які висвітлювали події і сільському господарстві України в період її перебування у складі СРСР. Зазначені питання розглядаються у працях Кульчицького С.В., Тарасенка Л.Б., Ганжі О.І та деяких інших дослідників

Окремо проводився аналіз боротьби українського селянства з колективізацією та організацією голодомору. Ряд авторів в тому числі і закордонних

висвітлювали зазначені питання. До них відносяться Романець Н.Р., Бем Н. В. Епплбом Енн.

Використовувався також інформаційно-аналітичний матеріал, який висвітлює різні аспекти процесу колективізації та організації колгоспів в Україні

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою пропонованого наукового дослідження є висвітлення експерименту комуністичної влади у сфері сільського господарства в Радянському Союзі та в Україні – створення колективних сільськогосподарських підприємств, який призвів до мільйонів жертв і практично завдяки відчуженню селян від землі сформував у свідомості українського селянства негативне ставлення до сільськогосподарської праці в цілому

Виклад основного матеріалу.

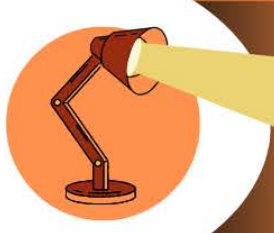
Становлення і розвиток радянського земельного законодавства України беруть початок з жовтневого перевороту 1917 року в Російській імперії, до складу якої входила більшість території сучасної України. Саме в день цього перевороту – в ніч з 25 на 26 жовтня (з 7 на 8 листопада 1917 року за новим календарем) Всеросійський з'їзд робітничих, селянських та солдатських депутатів прийняв відомий Декрет про землю, яким були визначені деякі принципові засади радянського земельного законодавства.

Згідно з Декретом право приватної власності на землю було скасоване. А поміщицькі, удільні, монастирські, церковні та інші землі було конфісковано і передано в розпорядження волосних земельних комітетів і повітових рад селянських депутатів. Водночас землі рядових селян і рядових козаків не конфісковувалися, хоча право приватної власності на них також було скасовано. Положення Декрету про землю були відтворені й дещо конкретизовані в іншому документі Ради Народних Комісарів РРФСР – Декреті про соціалізацію землі від 19 лютого 1918 року. Цим Декретом було підтверджене скасування інституту приватної власності на землю назавжди та задекларована передача землі трудящим на засадах вільного землекористування. [1]

В Україні після революції певний час діяли два уряди – більшовицький та національний.

Так, 26 грудня 1918 року Директорія УНР прийняла Земельний закон про передачу селянам усієї поміщицької землі без викупу. Цим законом земля була проголошена добром народу, а земельні ділянки надавались у безстрокове користування: землекористувачам або підприємствам; приватно – трудовим господарствам, які обробляли землю самотійно, сім'ям або товариствам з використання земель; під оселі і будівлі окремим особам, товариствам або громадським установам для будівництва житла, або для торгівельних і промислових підприємств. Крім того, землі, які надавались у користування за цим законом, могли успадковуватися. Однак на практиці норми Земельного закону УНР не були реалізовані через захоплення більшовиками всієї території України.

Більшовицький Тимчасовий робітничо-селянський уряд фактично відтворював у своїх політичних документах та правових актах законодавство РРФСР. Так, наприклад, у 1919 році було видано документ, яким передбачалось, що землі поміщиків із усім інвентарем та сільськогосподарськими тваринами повинні бути негайно відібрані у землевласників і безоплатно передані селянам.

Такі ж вимоги ставилися і в Конституції УРСР 1919 року та інших нормативно-правових актах [2].

Земельний Кодекс УРСР 1922 РОКУ прийнятий 3-ю сесією Всеукраїнського центрального виконавчого комітету VI скликання 16 жовтня 1922 року та затверджений в остаточній редакції Президією Всеукраїнського центрального виконавчого комітету 29 листопада 1922 року містив 227 статей, які були згруповані в розділи (деякі з них поділялися на глави) включав наступні розділи: про трудове землекористування; про міські землі; про державне земельне майно; про землеустрій та переселення [3].

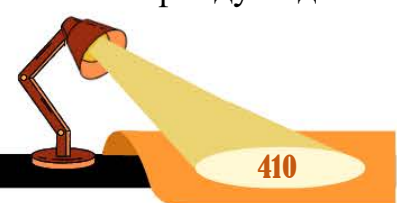
У складі земель УРСР Земельний кодекс 1922 року виділяв:

1) землі сільськогосподарського призначення, переважна більшість яких складала єдиний державний земельний фонд, що перебував у віданні Народного комісаріату землеробства та його місцевих органів. Правовому режиму земель єдиного державного земельного фонду були присвячені переважна більшість статей кодексу – від 9 по 145 включно;

2) міські землі, до складу яких входили землі у межах міст, прилеглі до них колишні міські землі, якщо вони не перебувають у фактичному користуванні сільського населення або робітничих організацій, а також землі державних сільськогосподарських підприємств (радянських господарств).

3) державне земельне майно, що фактично включали землі, не надані нікому в користування. Згідно зі статтею 157 кодексу до складу державного земельного майна входили всі землі, які залишалися в єдиному державному земельному фонді після надання з нього земель у безпосереднє користування трудових землекористувачів та їх об'єднань, а також міст та міських поселень. Водночас, як установлено у статті 158 Земельного кодексу УРСР 1922 року, до складу державного земельного майна не входили землі, що знаходилися під лісами, гірничими розробками, залізницями, фортецями та іншими подібними їм військовими спорудами тощо. Всі ці землі перебували у віданні відповідних відомств на підставі особливих правил. З припиненням потреби у використанні таких земель для спеціальних цілей вони повертаються до складу державного земельного майна.

Статтею 2 Земельного кодексу УРСР 1922 року було встановлено, що всі землі у межах УРСР, у чиєму б віданні вони не перебували, становлять власність робітничо-селянської держави. Право безпосереднього користування землями сільськогосподарського призначення із земель єдиного державного земельного фонду надавалося:

- 1) особам, які самостійно обробляли землю та їх об'єднанням;
- 2) міським поселенням;
- 3) державним установам та підприємствам.

Згідно зі статтею 9 Земельного кодексу УРСР 1922 року право на користування землею для ведення сільського господарства мали всі громадяни УРСР (незалежно від статі, віросповідання, національності), які виявили бажання обробляти землю своєю працею [4].

Водночас, було передбачено, що право на землю, надане землекористувачу, припинялося у таких випадках: 1) добровільної відмови від землі усіх членів двору; 2) припинення двором ведення самостійного господарства повністю; 3) вимерлості двору; 4) остаточного переселення його в інше місце, з припиненням на попередньому місці самостійного господарства; 5) позбавлення прав на користування землею судом за визначені законом злочини; 6) зайняття землі у встановленому порядку для державних та суспільних потреб (шляхи сполучення, розробка цінних копалин тощо) [5].

Незважаючи на те, що Земельний кодекс УРСР 1922 року передбачав набуття земельних ділянок не у власність, а лише в користування, він надавав деяким категоріям громадян-землекористувачів право передавати належні їм на праві користування земельні ділянки в оренду іншим громадянам.

Оренда землі могла бути лише трудовою: ніхто не мав права орендувати більше землі, ніж він міг обробити зусиллями власного господарства.

Земельний кодекс УРСР 1922 року передбачав ведення державної реєстрації землекористувачів, функції якого покладалися на Народний комісаріат землеробства та його місцеві органи. Завданням такої реєстрації було проведення збору та збереження точних та своєчасних відомостей про правове та господарське становище всіх землекористувачів.

Земельна реєстрація мала обов'язковий характер. Їй підлягали всі без винятку земельні ділянки в межах волості. Причому земельна ділянка, яка перебувала у спільному користуванні, реєструвалася як одна ділянка без розподілу між окремими землекористувачами.

У виключному віданні відповідних органів влади та установ знаходились землі, які поділялися на п'ять категорій: а) землі будівельні, які використовуються як площа під забудову; б) землі громадського користування; в) землі спеціального призначення; г) землі, що знаходилися у сільськогосподарському користуванні трудових землекористувачів; д) міські й містечкові ґрунти.

Поділ земель в переважній більшості відбувався за земельними товариствами які являли собою сукупність дворів (селянських господарств), які налічували не менше 15 осіб. До земельних товариств належали також комуни та артілі, а також добровільні об'єднання окремих дворів чи їх сукупності, які виділилися з інших земельних товариств. Усі земельні товариства мали власні статuti.

Землеустрій відповідно до Земельного кодексу УРСР здійснювали місцеві землевпорядні установи через уповноважених на те землемірів-землевпоряд-

ників під контролем Народного Комісаріату Землеробства. Земельні спори розглядалися волосними, повітовими та губернськими земельними судовими комісіями у змагальному порядку.

Таким чином вперше був запроваджений порядок землекористування, коли землі які належали державі надавалися у користування особам, які їх обробляли.

Зазначений порядок користування землею був досить привабливим, адже селяни отримали відповідне право на обробку земельних ділянок та відповідне використання доходу, який вони могли отримувати внаслідок збору та продажу врожаю. Проте зазначений порядок земельного користування перш за все відродив певною мірою капіталістичні відносини у сільському господарстві, а з іншого боку призвів до нестачі продовольства та голоду в окремих районах СРСР.

Як пише Кульчицький С.В. більшовики не врахували декілька аспектів втілення в життя програми роздавання земель. До них відносились:

- досить низький рівень механізації сільського господарства, що не давало можливості забезпечити продовольством міста, які також не надавали допомоги селянам;
- селянські господарства, які вирощували зерно не поспішали його реалізувати на ринку, адже вони могли екати підвищення закупівельних цін;
- селянських господарств утворилась велика кількість, але вони були маленькими і виробництво продукції не задовольняло ринок;
- багато земель не оброблялись з причини того що у зв'язку з закінченням громадянської війни було багато втрат серед селян і вони мали поповнитися через певний період;
- багато поміщицьких сільськогосподарських підприємств було зруйновано і вони практично не вирощували ту кількість зерна, яка була до революції [6]

Таким чином більшовики почали шукати вихід з ситуації, яка склалась. Для вирішення питання про збільшення виробництва сільськогосподарської продукції особливо зерна було вирішено створити добровільні об'єднання селян так звані колективні господарства (колгоспи) [7,8].

З початку так званої колективізації у сільському господарстві була спроба провести добровільне об'єднання селян з метою підвищення ефективності діяльності у сфері вирощування сільськогосподарської продукції. Проте селяни як в РСФСР так і в УРСР в переважній більшості не підтримували ідеї об'єднання у колгоспи. В окремих випадках виникали сутички та спротив колективізації. Проте керівництво Радянського Союзу не мало іншого виходу ніж проведення колективізації та підвищення виробництва сільськогосподарської продукції. Тому з метою примусу селян до вступу у колгоспи почали застосовуватися примусові заходи. Перш за все почали проводитися так звані розкуркулювання. [9].

Боротьба з куркулями проводилася шляхом відбирання сільськогосподарської продукції у селян, які активно працювали на себе і висилання їх до

Сибіру. З самого початку колгоспний лад не міг забезпечувати населення країни, тому керівництво Радянського Союзу звернулося за допомогою до Уряду Сполучених Штатів Америки.

В цілому боротьба селянства проти колективізації не припинялася до початку 30 –х років [10, 11]. Проте за допомогою політичної агітації та репресивних заходів до 1931 року колективізація була практично завершена.

Сталін та керівництво Радянського Союзу зрозуміло, що треба було застосовувати інші заходи з метою знищення так званого дрібнобуржуазного прошарку селянства. Основним ворогом вважалось українське селянство. Сталін та його поплічники з метою придушення протестів та непокори українських селян використали досить зручну ситуацію яка виникла на Україні у 30 – х роках

Україна постраждала від посухи і тому вирощування сільськогосподарської продукції різко зменшилося. Проте за допомогою міліції та навіть військових частин зерно у селян було відібране і вони практично були приречені на вимирання. Цей період отримав назву Голодомор в Україні [12,13,14] Таким чином Сталін вирішив два питання, зменшення населення, яке вороже ставилося до колективізації та завершення примусової колективізації.

Висновки Проте завдяки активним діям партійних організацій після голодомору певною мірою вдалося відродити сільськогосподарське виробництво. Проте вже з самого початку існування колгоспів було закладено декілька аспектів, які в майбутньому сприяли кризовій ситуації та розвалу політики КПРС у сільському господарстві.

Ці аспекти можна визначити таким чином:

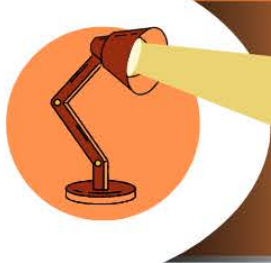
- Відповідно до задекларованих принципів більшість землі, які могли використовуватися для вирощування сільськогосподарської продукції належали державі, а колгоспи використовували землю як орендарі. Відповідно до статті 3 Земельного Кодексу України 1970 року «Земля є виключною власністю держави і надається тільки в користування.» [15].

- Як результат ставлення як до використання так і охорони земель в переважній більшості не цікавило населення. Найбільше селяни турбувалися про присадибні ділянки, які вони використовували для власних потреб;

- Оскільки в СРСР так і в УРСР була запроваджена так звана «планова економіка» партійні органи областей розробляли відповідні плани щодо вирощування тих чи інших сільськогосподарських культур в районах, а районні партійні керівники ставили планові завдання для колгоспів. При цьому в переважній більшості не враховувалися ні інтереси колгоспів ні селян ;

- Також планова економіка передбачала, що колгоспи повинні були отримувати техніку, пальне, запчастини та т. ін. відповідно до плану. В більшості випадків наприклад, колгосп отримував пальне згідно плану, але потреби в ньому не було проте ці об'єми пального треба було забирати. Неодноразово практикувались випадки коли пальне просто зливали на узбіччя, але план треба було виконувати;

Ці та інші аспекти негативно впливали на стан справ у сільському господарстві і як результат у кінці 20 сторіччя виникла криза, яка в подальшому призвела до розвалу колгоспів та захоплення їх майна як керівниками так і окремими напів злочинними чи злочинними угруповуваннями. Як результат експеримент у земельних питаннях, який був запроваджений в Радянському Союзі показав, що відчуження землі від осіб які її обробляють веде не тільки до зменшення виробництва сільськогосподарської продукції, а й до зниження кількості заходів з охорони та відновлення земель.

Література:

1. Декрет про землю http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Dekret_pro_zemlyu_1917
2. Конституція Української Соціалістичної Радянської республіки (березень 1919 р.) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#Text>
3. Земельний кодекс У.С.С.Р. <https://ips.ligazakon.net/document/view/KP220002>
4. СУ РСФСР. – 1918. – № 25. – Ст. 346.
5. СУ УССР. – 1919. – № 1. – Ст. 1. 3
6. Кульчицький С.В. Проблема колективізації сільського господарства в сталінській “революції зверху”. Проблеми історії України: факти судження, пошуки 2004. 12 <http://history.org.ua/JournALL/pro/12/2.pdf>
7. Тарасенко Л.Б. Наймана праця в сільському господарстві Донбасу в роки нової економічної політики Scholarly Works of the Faculty of History, Zaporizhzhia National University. 2019. Vol. 52 Part 1 file:///C:/Users/VA/Downloads/175-Article%20Text-294-2-10-20200121.pdf
8. Ганжа О.І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917 - 1927) / відп. ред. С.В. Кульчицький. К.: НАН України. Ін-т історії України, 2000. 208 с.
9. Романець Н.Р. Куркульські висівки під час суцільної колективізації: особливості формування Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2014, вип. 41 https://old.istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/41/21.pdf
10. Бем Н. В. Ставлення українського селянства до ліквідації «куркульства як класу» та суцільної колективізації сільського господарства (1930-1931 рр.) // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: міжвідомчий збірник наукових праць. Київ, 2003. Вип. 9
11. Ганжа О.І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917 - 1927) / відп. ред. С.В. Кульчицький. К.: НАН України. Ін-т історії України, 2000. 208 с.
12. Епллбом Енн. Червоний голод. Війна Сталіна проти України. Переклад: Дарія Маттінглі, Оксана Кисіль. Київ: HREC PRESS, 2018. 437 с.
13. Енциклопедія Голодомору 1932-1933 років в Україні. Вступ, слово Є. Нищука. Передмова, авторський текст В. Марочка. Дрогобич: Коло, 2018. 576 с.
14. Земельний Кодекс УРСР 1970 року https://ips.ligazakon.net/document/view/z700001?ed=1992_07_03
15. Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.) // Україна крізь віки. К.: Альтернативи, 1999. Т.13. 340 с.

References:

1. Dekret pro zemliu (Decree on Land) Retrieved from http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Dekret_pro_zemlyu_1917 [In Ukrainian]

2. Konstytutsia Ukrainskoi Sotsialistychnoi Radianskoi respubliky (berezen 1919 .) (Constitution of the Ukrainian Socialist Soviet Republic (March 1919) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#Text> [In Ukrainian]
3. Zemelnyi kodeks UkSSR (Land Code of the Uk.S.S.R.) Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/view/KP220002> [In Ukrainian]
4. SU RSFR. – 1918. – № 25. – Ст. 346.
5. SU UkRSR. – 1919. – № 1. – Ст. 1. 3
6. Kulchytsky S.V. Problema kolektyvizatsii silskogo goswpodarstva v stalinskii “revolutsii zverhu”. Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky 2004 [*The problem of collectivization of agriculture in Stalin’s “revolution from above”. Problems of the history of Ukraine: facts of judgment, searches*]. Retrieved from [12 http://history.org.ua/JournALL/pro/12/2.pdf](http://history.org.ua/JournALL/pro/12/2.pdf) [In Ukrainian]
7. Tarasenko L.B. Naimana pratsia v silskomu gospodarstvi Donbasu v roku novoi ekonomichnoi polinyky Scholarly Works of the Faculty of History, Zaporizhzhia National University. (Hired labor in the agriculture of Donbass during the years of the new economic policy) 2019. Vol. 52 Part 1 Retrieved from <file:///C:/Users/VA/Downloads/175-Article%20Text-294-2-10-20200121.pdf> [In Ukrainian]
8. Ganzha O.I. /Ukrainske selianstvo v period stanovlennia totalitarnogo rezhymu (1917 - 1927) // vidp. red. C.V. Kulchytsky . K.: NAN Ukrainu/ /instytut istorii Ukrainy 2000/ (Ukrainian peasantry during the formation of the totalitarian regime (1917 - 1927) / [vidp. red. C.V. Kulchytsky . K.: NAN Ukrainu/ /instytut istorii Ukrainy 2000/] [In Ukrainian]
9. Romanets N.R. Kurkulski vysylky pid chas sutsilnoi kolektyvizatsii: osoblyvosti formuvannia /Kurkulskyi peasants during continuous collectivization: features of formation [Kurkulskyi peasants during continuous collectivization: features of formation Scientific works of the Faculty of History of the Zaporizhzhia National University, 2014, vol. 41] Retrieved from https://old.istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/41/21.pdf [In Ukrainian]
10. Bem N.V. Stavlennia ukraïnskogo selianstva do likvidatsii “kurkulstva iak klasu” ta sutsilnoi kolektyvizatsii silskogo gospodarstva (1930-1931 pp.) // *The attitude of the Ukrainian peasantry to the elimination of "kulakism as a class" and the complete collectivization of agriculture (1930-1931)* / [*Problems of the history of Ukraine: Facts, judgments, searches: interdepartmental collection of scientific works. Kyiv, 2003. Issue 9*] [In Ukrainian]
11. Matveev A.Yu. Dokumenty radianskoi vlady shchodo zdiisnennia “polityky likvidatsii kurkulstva iak klasu” na Podilli ta Pivdenno – shidnii Volyni (sichen – berezen 1930 r.) / *Documents of the Soviet authorities on the implementation of the “policy of liquidation of the kulaks as a class” in Podolia and southeastern Volhynia (January - March 1930)* / Retrieved from <https://gj.nmu.org.ua/pdf/2012/1/Matveev.pdf>
12. Epplbom Enn. Chervonyi golod. Viina Stalina proty Ukrainy [*The Red Famine. Stalin's War against Ukraine. Translation: Daria Mattingly, Oksana Kysil.*]. Kyiv: HREC PRESS, 2018. 437 p. [In Ukrainian]
13. Entsyklopedia Golodomoru 1932-1933 rokiv v Ukraini. [*Encyclopedia of the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine*] Vstup. Slovo Ye. Nishchuka. Peredmov, avtorskyi tekst V . Marochka. Drogoibych: Kolo, 2018. 576 p. /*Introduction, foreword by E. Nyshchuk. Foreword, author's text by V. Marochka. Drohobych: Kolo, 2018. 576 p.* [In Ukrainian]
14. Zemelnyi kodeks UkRSR 1970 roku [*Land Code of the Ukrainian SSR of 1970*] Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/view/z700001?ed=1992_07_03 [In Ukrainian]
15. Baran V. Danylenko V. Ukraina v umovah systemnoi kryzy (1946-1980 rr.) [*Baran V., Danylenko V. Ukraine in the conditions of a systemic crisis (1946-1980s)*] // Ukraina skriz viky K.: Al'ternatyvy, 1999. Vol.13. 340 p. [In Ukrainian]

